

## SIN IMPERIYASINING SHARQIY TURKISTONNI BOSIB OLGANIDAN SO'NGGI SIYOSIY MA'MURIY TUZUMI

**Jabborov Oybek Axror o'g'li**

*Buxoro Davlat Universiteti*

*Tarix (faoliyat va turlari bo'yicha) yo'nalishi II bosqich magistranti*

**Annotatsiya:** *Bu ishda Sharqiy Turkiston hududida Sin imperiyasi hukmdor doiralari tomonidan o'yratlar va jung'orlarga qilingan agressiya va ularning oqibatlarini keyingi siyosiy va madaniy istiqbollari haqida so'z yuritilgan.*

**Kalit so'zlar:** *Layninchen, infan, zinmuchu, liansianchu, Kuchara*

Sharqiy Turkistondagi Yorkent xonligining siyosiy-ma'muriy tuzumi O'rta Osiyo xonliklaridan farq qilardi. Davlat boshida xon turib, unga fuqorolik ishlari bo'yicha yordamchi vaziri azam, mudofa va harbiy ishlar vaziri amir ul-umaro, muhrdor, devonbegi, shayxul islom, parvonachi va murob kabi amaldorlar bo'ysungan.

Xonlik hududi 5 ta viloyatga bo'lingan. Bular Qashqar, Yorkent, Xo'tan, Aksus va Chalish-Turfanlarga bo'lingan. Har bir viloyatni xon naslidan bo'lgan kichik xon deb nomlanuvchi amaldorlar boshqargan<sup>34</sup>.

Sin Imperiyasi tomonidan Sharqiy Turkiston yerlari egallangach, u yerda harbiy sohalarda o'zgarishlar qilindi. Viloyatlardagi harbiy beklar saqlanib qolinib, beklarning o'rniga xitoyliklarga bo'ysungan uyg'ur amaldorlari qo'yildi. Bundan tashqari bu yerdagi hududlar qaytadan taqsimlandi. Bular 4 ta katta va 4 ta o'rta shaharlar va 23 ta shaharchalarga bo'lindi. Shundan so'ng Sharqiy Turkiston yangi nom bilan atala boshlandi. Ya'ni Nanlu Bachenem, xitoyliklar tilida janubiy yo'ldagi 8ta shahar ma'nosini anglatadi. Kumul va Turfan Urumchi hududiga berilganligi uchun 8ta shahar qatoriga kirmagan. Sharqiy Turkistondagi barcha hududlar Xitoyning oliy bosh qo'mondoni tomonidan boshqarilib, hokimiyat ramzi kumush muhr bo'lgan.

Bosh qarorgoh yangi Qashg'arning bir qismi bo'lgan Laynincheneda joylashgan.

Davlat boshqaruv tizimi 4 ta bo'limdan iborat bo'lgan. Birinchisi infan (ma'muriy ishlar bo'yicha)<sup>35</sup>, ikkinchisi hueyuchu (musulmonlar ishi bilan shug'ullanuvchi), uchinchisi zinmuchu (qishloq xo'jaligi

<sup>34</sup> Ходжаев А. Вуук ирак yo'li, С.102.

<sup>35</sup> Бутин. История народов Восточной и Центральной Азии, С.104. <sup>3</sup>. Гуревич Б.П. Международные отношения в Центральной

hududlari bilan shug'ullanuvchi), to'rtinchisi liansianchu (savdo-sotiq bilan shug'ullanuvchi) bo'limlardan iborat edi. Birinchi bo'limda 7 ta odam bo'lib ular: boshliq, 2 ta yordamchi va boshqalardan iborat bo'lgan.

Har bir viloyat boshlig'iga linduydachenia deb atalgan harbiy amaldor yordam bergan. Bu amaldorlar bevosita ish yurituvchi amaldorga bo'ysungan. Sharqiy Turkistondagi ish yurituvchi amaldorlar soni 259ta odamni tashkil qilgan.Ularning asosiy qismi manjurlardan edi. Barcha 31ta shaharning har biriga hakimbek tayinlangan. Ular mahalliy aholi ustidan sudlov tizimi amalga oshirgan.Biroq ularning vakolatiga o'lim jazosini tayinlash kirmagan.

Xitoy manbalarida ko'rsatilishicha "Hakimbekshahar hokimi cheklanmagan hokimiyatga ega bo'lib, fuqarolik va harbiy ishlarni boshqaradi. U amal bo'yicha xitoy gubernatori dutunuga tenglashadi. Ayniqsa 1867-1877 yillarda Yoqubbek davrida ularning mavqei yanada oshdi". deb habar beriladi. Hakimbeklarning o'z muhrlaridan foydalanish ta'qiqlab qo'yilib, ularga sinlarning muhrlari berildi, bu muhr shahar harbiy komandiri muhri bilan teng huquqqa ega bo'lgan.

L.I. Dumanning habar berishicha hakimbeklarga vaqt o'tishi bilan soliqlarni yig'ish va tasarruf etish ta'qiqlab qo'yilgan. U yana Hakimbekni xitoy amaldorlarining uchinchi darajasiga kiritadi. O'sha davr Xitoy bosh prokurori sensorata Yun Guy 1761 yil 10 sentabrdagi hisobotida shunday deyiladi: "Sharqiy Turkistonning 31 ta shahariga shuncha hakimbek tayinlandi " deb yozadi. "Sindin xuanyu Siyu tuji" da yozilishicha Qashg'ar, Yorkent, Xotan, Sayram, Qorashahar, Kuchara va Uchturfan shaharlari hakimbeklariga uchinchi daraja amaldorlari unvoni berildi. Kichik shahar hakimbeklariga to'rtinchi daraja unvoni berildi.

Harbiy kengashning 1760 yil 25 dekabrdagi hisobotida deyarli barcha hududlarga manjur amaldorlari tayinlandi deb yoziladi. 1777 yil viloyat boshliqlariga maosh haqidagi qaror qabul qilinadi. "Sindin xuejian zele" kitobida shunday yoziladi: "Qashg'ar va Turfan singari katta shahar boshliqlariga 200 lyan. kumush pul miqdorida, o'rta shahar

pul, kichik shaharlariga 100 lyan miqdorida maosh belgilandi" deb yoziladi.

Maosh amaldorlarning qaysi darajaga tegishligiga qarab belgilangan. "Sindin siyu tuji"da "uchinchi daraja amaldoriga 200 botmon yer va 100 ta shu yerda ishlovchi dehqon, to'rtinchi daraja amaldoriga 150 botmon yer va 50 ta dehqon, beshinchi daraja amaldoriga 100 botmon yer va 30 dehqon, oltinchi daraja amaldoriga 50 botmon yer va 15 ta dehqon, yettinchi daraja amaldoriga 30 botmon yer va 8 ta dehqon biriktirib

qo'yilgan" deb yoziladi<sup>36</sup>.

Viloyat boshqaruvida ishlovchi amaldorlarga oylik xalqdan olinadigan soliqlar hisobidan qoplangan. Asosiy imtiyozlar Kumul va Turfan boshliqlariga berilgan. Bunga sabab ularning Jungariyaga qarshi kurashda sinlarga yordam berganliklari edi. Misol uchun birgina Kumul hokimi qo'l ostida 25 ta yordamchiva harbiy ishlar bo'yicha 2 ta bek va 28 ta harbiy bo'linma boshliqlari bo'lgan.

Xitoy hukumati Kumul hokimligiga avtonomiya berish bilan, uning ustidan nazoratni ham kuchaytirgan. Buning uchun yuqori palatadan maxsus vakil yuborilib nazoratni kuchaytirgan. 1757 yilda Kumulga birinchi marta hokim etib bu yerning srategik va geografik muhimligini hisobga olib imperator maslahatchisi yuborildi. U ham harbiy boshliq, ham soliq ustidan nazorat, ham bojxonani nazorat qilgan.

XVIII asrning 70 yillari boshlarida Xitoydan Kumulga<sup>37</sup> xristianlarni ko'chirish siyosati amalga oshirildi. Ular Shensi va Gansu viloyatlariga joylashtirilib ularga 5 yil muddatga tayinlanadigan mahalliy amaldor boshliq etib qo'yilgan. 1765-yilda Kumulda tartibotni saqlovchi mahalliy politsiya xizmati tashkil qilindi. Unga syuncha deb nomlanadigan politsiya boshlig'i boshchilik qilgan<sup>38</sup>.

Turfan viloyatiga asosan Turfan shahri va uning yon atrofidagi shaharlar kirgan. XVIII asrda bu yerda 1657 ta uyg'ur oilalari istiqomat qilgan. 1773 yil Xitoydan ko'chib kelayotgan uyg'ur bo'lmagan aholi uchun doimiy turar joylar

qurila boshlandi. Avval boshida ular Urumchi-Barqul hududiga joylashtirilgan edi,

keyinchalik ular Gansu viloyatiga ko'chirildi va ularning boshlig'i fu(tunji) deb nomlangan. 1780 yilda boshqaruv tizimida ma'lum o'zgarishlar qilindi. Viloyat boshlig'i banshidachen o'rniga linduydachen boshliq etib tayinlandi. Ya'ni viloyat hokimi o'rniga shu viloyat harbiy komandiri tayinlandi. Bu bilan mustamlakalarda yanada qattiqo'l siyosat olib borish ko'zda tutilgan.

#### XULOSA

Sharqiy Turkiston o'zining tarixi davrida turli mamlakatlar tarkibida bo'lgan bu hudud Turk xoqonligi davridan toki Chingizxon va Amir Temur davrlarida shu hukmdorlar davlatlari tarkibida bo'lgan va etnik jihatdan

---

<sup>38</sup> . Гуревич Б.П. Международные отношения в Центральной

turkiyzabon va mahalliy qabilalar ta'siri kuchli hudud hisoblangan. XVII asrda Manjurlarning Sharqiy Turkistonga nisbatan huruji va bosib olish harakatlari boshlangan. Asosan mahalliy xoqonliklar siyosiy irodasini ko'rsata olmaganligi va kuchli dushmanga nisbatan amaliy harakat qila olmaganligi ko'rinib turgan.

### ADABIYOTLAR RO'YXATI:

- 1 Ходжаев А. Буюк Ипак Йўли. –Тошкент. Фан, 2007.- 280 с.
- 2 Аҳмедов Б. Из истории Средний Азии и Восточного Туркестана XV-XVII вв Ташкент, 1987.
- 3 Гуревич Б.П. Международные отношения в Центральной Азии в XVII-первой половине XIX в. М., 1983.-345.с
- 4 Бутин. История народов Восточной и Центральной Азии. Москва-Наука, 1986
- 5 Доронин Б.Г. Китай XVII-XVIII веков. Проблемы историографии и источниковедения. Л., 1988.- 387.с.